

نقش آموزش عالی کشاورزی پایدار در توسعه کارآفرینی پایدار جهت دستیابی به توسعه پایدار

سعید محمدزاده^۱ و زهرا تیموری کوهسار^{۲*}

۱- استادیار و عضو هیأت علمی گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان

sd.muhamad@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری آموزش کشاورزی گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان

teimuri.zahra@yahoo.com

چکیده

آموزش عالی در عصر توسعه پایدار، یکی از مهمترین نهادهای اجتماعی برای ایجاد بسترهای مناسب برای تعهد و نیز عملی ساختن مفهوم توسعه پایدار محسوب می‌شود. بنابراین توسعه آموزش عالی به عنوان یکی از زیرساخت‌های توسعه هر کشور، از اهمیت فراوانی برخوردار است. در همین راستا توسعه آموزش عالی کشاورزی می‌تواند نقش مهمی در رشد کشاورزی ایفا نموده و دستیابی به توسعه پایدار را تضمین نماید. با توجه به شرایط کشور باید پذیرفت که آموزش عالی کشاورزی در حال حاضر با چالش‌های متعددی روبه‌رو است. اهمیت کشاورزی در توسعه اقتصادی و اجتماعی ایجاب می‌کند تا آموزش عالی کشاورزی برای ایجاد و رونق کسب و کارهای کشاورزی به مقوله کارآفرینی پایدار توجه نمایند. کارآفرینی پایدار در پی پیشبرد اهداف توسعه از طریق تمرکز بر منابع موجود و همچنین حفظ آنها برای نسل آینده می‌باشد. نظام آموزش عالی کشاورزی و توسعه آن در این راستا نقش بسیار مهمی در فرهنگ‌سازی و ترویج فرآیند کارآفرینی و به دنبال آن کارآفرینی پایدار ایفا می‌کند. این پژوهش به روش مروری انجام شده و برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: کارآفرینی پایدار، توسعه پایدار، آموزش عالی کشاورزی

The role of sustainable agricultural higher education in sustainable entrepreneurship development In order to achieve sustainable development Saeed Mohammadzadeh¹, Zahra teimouri-koohsar²

Abstract

Higher education in the age of sustainable development is one of the most important social institutions to create the right platform for commitment as well as the implementation of the concept of sustainable development. Therefore, the development of higher education as one of the infrastructures of each country's development is very important. In this regard, the development of agricultural higher education can play an important role in agricultural growth and ensure sustainable development. Given the country's conditions, it should be accepted that higher education in agriculture is facing a number of challenges. The importance of agriculture in economic and social development requires that the institution pay attention to the issue of sustainable entrepreneurship in order to create and prosper agricultural businesses. Sustainable entrepreneurship aims to advance development goals by focusing on existing resources, as well as preserving them for future generations. The agricultural higher education system and its development in this regard play a very important role in the cultivation and promotion of the entrepreneurial process and, consequently, sustainable entrepreneurship. This research has been conducted through a review method. Library and online resources have been used to collect information.

Key words: Sustainable entrepreneurship, sustainable development, agricultural higher education

مقدمه

موضوع توسعه پایدار به طور چشمگیری در میان نگران‌های جامعه دانشگاهی ملی و بین‌المللی مشاهده می‌شود. با این حال، عمق اقدام‌های ناپایداری نهادهای دولتی و غیردولتی در کشورها باعث شده در حوزه اقتصادی، اجتماعی و محیط زیست، بحران‌ها و چالش‌های اساسی و متعدد در حال و آینده مشاهده شود. مفهوم توسعه پایدار عبارت از توسعه منابع موجود بدون لطمه زدن به توانایی نسل‌های آینده برای برآورده ساختن نیازهای آنان می‌باشد. بعد از پیدایش اصطلاح توسعه پایدار در اسناد بین‌المللی در دهه 15 میلادی، به تدریج دیگر نهادهای جامعه مانند نهادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصاد، فرهنگی و آموزشی به تلفیق پارادایم جدید توسعه در اسناد راهبردی خود پرداختند، و با ورود مفهوم توسعه پایدار در محیط‌های آموزش عالی اصطلاح آموزش عالی پایدار مطرح شد (صالحی و پازوکی نژاد، ۱۳۹۳).

یکی از چالش‌های اساسی آموزش عالی ایران، تلفیق اصول و مفاهیم توسعه پایدار و نهادینه‌سازی آن در نظام آموزش عالی است. علیرغم تلاش‌های صورت گرفته در تلفیق اهداف توسعه پایدار در برنامه‌های توسعه و نقشه علمی کشور در عرصه نظر، به آرمان‌های جهانی توسعه عمل، آنچنان که انتظار می‌رفت، دست نیافت. به نظر می‌رسد بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی، اقتصادی و آسیب‌های اجتماعی که اکنون در سطح کشور وجود دارد، گواه همین موضوع بوده و بر تلاش بیشتر نظام آموزش عالی کشور در تربیت دانش‌آموختگان آشنا و مقید به پیاده‌سازی اهداف توسعه پایدار در جامعه تأکید دارد. برای دستیابی به آرمان‌های توسعه پایدار، نظام آموزش عالی باید به عنوان یک نظام پیشرو و الگوی نهادهای دیگر در تلفیق پایداری در برنامه‌ها و فعالیت‌های روزمره خود پیشگام باشد (راد، فقیهی، ناطقی و معینی کیا، ۱۳۹۵). یکی از عوامل دستیابی به توسعه پایدار از طریق آموزش عالی توجه به پدیده کارآفرینی پایدار است. کارآفرینی به عنوان مقوله بسیار مهمی در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مورد توجه نهادهای مختلف آموزشی است. در این کشورها کارآفرینی تبدیل به ابزار نیرومندی در جهت ایجاد فرصت‌های مناسب شده که بهره‌گیری از آنها می‌تواند باعث رفع چالش‌هایی هم چون بحران اشتغال، کمبود نیروی انسانی خالق و پویا، کاهش چشمگیر بهره‌وری، کاهش کیفیت محصولات و خدمات، رکود اقتصادی و افزایش رقابت شود. از این رو آموزش و پرورش کارآفرینان را در اولویت برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی خود قرار داده‌اند (ذبیحی و مقدسی، ۱۳۸۵). شناخت فرصت از ویژگی‌های اساسی کارآفرینی است، اما کارآفرینی اغلب با ناپایداری همراه است. با توجه به این مسئله که ظرفیت و نیت در کارآفرینی ایجاد فرصت‌های جدیدی است که در آن اهداف زیست‌محیطی و اجتماعی، سودآوری و در نتیجه کسب و کار پایدار در نظر گرفته شود، توسعه پایدار می‌تواند، مشارکت جهانی را برای تداوم و پویایی رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفظ ظرفیت‌های زیست‌محیطی، نه تنها برای حال حاضر بلکه برای نسل‌های آتی فراهم کند این امر نشان دهنده نوعی جامع‌نگری و تعهد برای بهبود آینده مشترک انسانی است. در اصل در توسعه پایدار کسب و کارها باید برای اهداف زیست‌محیطی و اجتماعی در مقابل اهداف اقتصادی اهمیت یکسانی قائل شوند. بنابراین با توجه به این مسائل افراد باید به گونه‌ای از منابع استفاده کنند که فرصت‌های نسل آتی را تخریب نکنند. لذا به منظور کاهش این مشکل کارآفرینان به خصوص کارآفرینان کشاورزی به دنبال نوآوری‌هایی هستند که محصولات و خدمات پایداری را تولید کنند. در این راستا به منظور حفاظت از محیط زیست، کارآفرینی پایدار مطرح می‌گردد (پای خسته، علم بیگی و بطحائی، ۱۳۹۶). با در نظر گرفتن عوامل مربوط به توسعه کارآفرینی و توجه به مسئله پایداری، کارآفرینان می‌بایست بازار را به سمت پایداری سوق دهند. بنابراین، به منظور پیشرفت در این حوزه، کارآفرینی پایدار معرفی می‌گردد که با در نظر گرفتن منابع محیطی محدود قادر به توسعه، بهبود و پایداری است (اسچالتگر و واگنر، ۲۰۱۱). لذا هدف اصلی ایجاد توسعه پایدار از طریق فعالیت‌های کارآفرینی با تلاش نظام آموزش عالی برای تربیت دانش‌آموختگان کارآفرین است. هنگامی که کارآفرینان با مجموعه‌ای از طرح‌های پایداری روبرو شوند، ملزم به بررسی فرصت‌ها و چالش‌های بسیاری هستند. در این شرایط آنها با مشکلات و چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مواجه می‌شوند. به طور کلی، مسئله پایداری در کارآفرینی سرمایه‌گذاری‌های جدید را بر اساس درک سیستم‌های اجتماعی، مالی و زیست

محیطی فراهم می‌کند. در این راستا، توسعه توانایی تجزیه و تحلیل این سیستم به تقویت مهارت‌های کارآفرینی در محیط‌های مختلف برای ایجاد تغییر اجتماعی و پیاده‌سازی شیوه‌های کسب و کار پایدارتر کمک می‌کند (سپه پناه و موحدی، ۱۳۹۴).

در واقع، دانشگاه‌ها می‌توانند با ترویج فرهنگ کارآفرینی در میان دانشجویان و هم‌چنین آموزش مهارت‌های کسب و کار و آشنا کردن آنان با واقعیت‌های کارآفرینی، سرمایه‌گذاری، تامین منابع مالی، انسانی و مورد‌های مرتبط با آن، بنیان و زمینه‌ی لازم برای آغاز فرآیند کارآفرینی را در دانشگاه‌ها فراهم کرده و با حمایت‌های لازم در تدوین طرح کسب و کار و مشاوره‌های مرتبط و در صورت امکان سرمایه‌گذاری مخاطره‌پذیر، دانشجویان را به شکلی موفق در ایجاد کسب و کار جدید رهنمون کند (طالبی و زارع یکتا، ۱۳۸۹).

با وجود تمامی موفقیت‌ها و با در نظر گرفتن شرایط کشور باید پذیرفت که آموزش عالی کشاورزی در حال حاضر با چالش‌ها و تنگناهای متعددی روبه‌رو است. اشتغال نامناسب دانش‌آموختگان، عدم گرایش افراد به فعالیت‌ها و اقدامات کارآفرینانه، عدم ارتباط مؤثر بین بخش‌های آموزشی با کشاورزان، روش‌های آموزشی نامطلوب، عدم شناخت کافی دانشجویان کشاورزی نسبت به اهمیت کارآفرینی و خود اشتغالی و غیره از جمله این تنگناها می‌باشد. لذا آموزش عالی در حیطه کشاورزی باید متحول شده و به صورتی پویا و پایدار درآید (ورمزیاری و همکاران، ۱۳۸۸). یکی از مهمترین راهبردهایی که در سال‌های اخیر توسط بسیاری از دانشمندان و صاحب‌نظران برای حل مشکلات مذکور مطرح شده است، توسعه کارآفرینی در دانشگاه‌ها می‌باشد. برای این منظور، دانشگاه‌ها بایستی رویکردی اتخاذ نمایند که ضمن ارائه دانش جدید، نگرش‌ها، مهارت‌ها، نیت‌ها و رفتارهای کارآفرینانه را در بین دانشجویان نهادینه کنند (حسینی و همکاران، ۱۳۸۸).

بنابراین با توجه به نقش و جایگاه بسیار مهم نظام آموزش عالی کشاورزی در توسعه پایدار و وجود قابلیت‌ها و استعداد‌های فراوان دانشجویان و دانش‌آموختگان کشاورزی، ضروری است تا با پرداختن به موضوعات جدید از جمله کارآفرینی پایدار راهکارهای اساسی برای بهبود وضعیت دانشجویان و دانش‌آموختگان بخش کشاورزی جستجو و مورد بررسی و شناسایی قرار گیرد، تا با در نظر گرفتن ابعاد مختلف نظام آموزش عالی کشاورزی و در راستای رشد و توسعه کمی و کیفی آن، بسترها و شرایط لازم برای برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح در این خصوص فراهم گردد. (موحدی، گلی و یوسفی محمدی، ۱۳۸۵).

پایداری و آموزش عالی پایدار

امروزه بحث پایدارسازی به یک امر مهم در نهاد آموزش عالی جهان تبدیل شده است. آموزش عالی پایدار در پاسخ به فراخوان دانشگاه‌ها برای هدایت جامعه به سوی آینده پایدار ظهور یافت و به عنوان یک حوزه تخصصی متمایز، اما بین رشته‌ای در علم پایداری و آموزش برای توسعه پایدار مورد توجه قرار گرفت (واس و همکاران، ۲۰۱۲). در حقیقت، مشکلات زیست محیطی و فقر سبب شد تا آموزش عالی به عنوان یک نهاد مسئول و پایه در توسعه پایدار ایفای نقش کند. آموزش عالی براساس کارکردهای خود، یعنی تقویت دانش، تربیت رهبران آموزش‌دیده و ایجاد تعهد و پیشرفت اجتماعی، می‌بایست به دنبال فراهم نمودن جایگاه اخلاقی، نوآوری در امر پایداری باشد. دانشگاه‌ها به عنوان آزمایشگاه‌های یادگیری می‌توانند تجربه زیسته از اجتماعات پایدار باشند (صالحی و پازوکی‌نژاد، ۱۳۹۳).

پایداری و توسعه پایدار

به لحاظ مفهومی پایداری و توسعه پایدار با هم تفاوت آشکار دارند. پایداری، حالت نهایی و توسعه پایدار، فرایند دستیابی به پایداری را بیان می‌کند. بنابراین، دو اصطلاح پایداری و توسعه پایدار، دو روی یک سکه‌اند؛ اولی به چستی مربوط است و دومی به چگونگی. پایداری را می‌توان مقصد دانست و توسعه پایدار را مسیر و روش رسیدن به مقصد. پایداری، هدف نهایی باقی ماندن در زیست کره را دنبال می‌کند و با انعطاف و سازگاری نظام‌های اجتماعی و زیستی مرتبط است؛ اما توسعه پایدار با این موضوع ارتباط دارد که چگونه می‌توان این هدف بزرگ و نهایی یعنی پایداری را محقق ساخت (روشن و همکاران، 1393). توسعه پایدار ارائه‌ی راه‌حلی در مقابل الگوهای سنتی کالبدی، اجتماعی، اقتصادی توسعه را شامل می‌شود که بتواند از بروز مسائلی همچون نابودی منابع طبیعی، تخریب اکوسیستم‌ها،

رواج بی‌عدالتی، آلودگی، افزایش بی‌رویهی جمعیت و پایین آمدن کیفیت زندگی انسان‌ها جلوگیری کند (رضایی، ۱۳۹۰). توسعه پایدار نشان دهنده پیشرفت همه جانبه اجتماعی و اقتصادی سازگار با محیط زیست در درازمدت است و می‌تواند به عنوان یک فرایند یا ارزش و هدف قابل درک باشد (سالونن و تاست، ۲۰۱۳). (صادقی، محتشمی، میری و صادقی، ۱۳۸۹).

کارآفرینی پایدار

کارآفرینی فرایندی است که لازمه‌ی آن برنامه‌ریزی در نظام آموزشی و پژوهشی بوده و اجرای برنامه‌های آن از سطح خانواده، مدرسه تا دانشگاه و سازمان‌ها گسترده شده است و باعث می‌شود تا افراد با استفاده از تخصص و قدرت ابتکار و خلاقیت، فرصت‌ها و توانمندی‌ها، اشتغال مولد و درآمدزا ایجاد کند (شریف، جمشیدیان، رحیمی و نادری، ۱۳۹۰).

کارآفرینی نوعی راه و روش زندگی است که همراه با تغییر، تحول، پویایی و حرکت می‌باشد. زندگی کارآفرینانه زندگی‌ای است که توأم با هیجان، ریسک، تنوع، تغییر، شکست، پیروزی، شوق، تلاش، خلاقیت و فرصت‌گرایی می‌باشد. کارآفرینی به عنوان عامل کلیدی رشد و توسعه اقتصادی در عصر مدرن شناخته شده است.

کارآفرینی پایدار با جریان کارآفرینی و توسعه پایدار همپوشانی دارد و در مسیر شناسایی اهداف زیست محیطی و اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی در حرکت است. کارآفرینی پایدار تلاشی برای ایجاد کردن تعادل در محیط است. کارآفرینان پایدار بهبود کیفیت فرآیندهای خود را در کاهش اثرات زیست محیطی و اجتماعی می‌دانند. در کارآفرینی پایدار ابعاد اقتصادی وابسته به فرد و هدف کسب و کار است، ضمن این که حفظ محیط زیست را هدف قرار می‌دهد و تلاش می‌کند تا سازگار با محیط عمل نماید تا ارزش زیست محیطی را حفظ کند (پاسکال و همکاران، ۲۰۱۱). کارآفرینی پایدار، با در نظر گرفتن اهداف اجتماعی، حل مشکلات اجتماعی و افزایش ثروت اجتماعی همراه است.

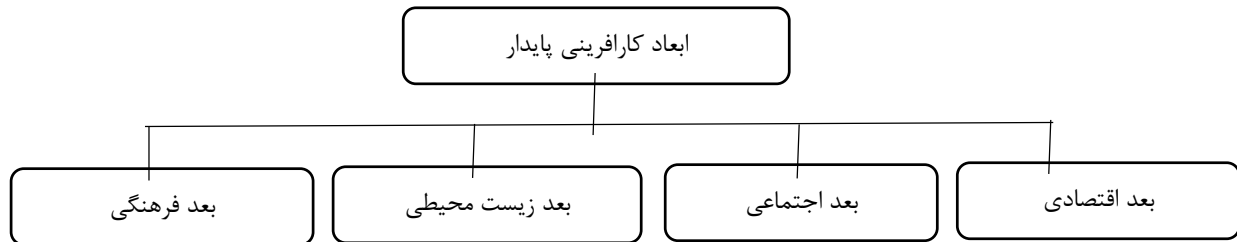
ابعاد کارآفرینی پایدار

بعد اقتصادی: بعد اقتصادی به رشد اقتصادی و سایر پارامترهای اقتصادی مرتبط است و در آن رفاه فرد و جامعه باید از طریق استفاده بهینه و کارا از منابع طبیعی و توزیع عادلانه منافع حداکثر شود. پایداری در اقتصاد را می‌توان در ایجاد رشد عادلانه و متوازن جامعه انسانی و تضمین بهره‌مندی تک تک انسان‌ها در طول زمان بدون وارد آوردن خدشه به منابع زیستی، طبیعی و فرهنگی تعریف نمود.

بعد اجتماعی: در بعد اجتماعی می‌توان به آینده‌نگری و مسئولیتی که نسبت به نسل‌های آینده و تأمین نیازهای آنها وجود دارد، سلامت جامعه و توجه به بهداشت و کیفیت زندگی مردم، عدالت اجتماعی، مشارکت مردمی و تأکید بر حس مشارکت‌پذیری و تصمیم‌گیری جمعی و آموزش مردم اشاره کرد. مفهوم جامعه پایدار فقط به توسعه کمی و کالبدی علاقه‌مند نیست، بلکه به توسعه کیفیت نیز علاقه‌مند است و به دنبال فرآیند پایدار زندگی برای نسل حاضر و نسل‌های آینده است.

بعد زیست محیطی: این بعد با حفاظت و تقویت منابع محیط‌زیست، زیست‌شناسی و بوم‌شناسی مرتبط است و به رابطه طبیعت و انسان می‌پردازد. پایداری بوم‌شناختی را می‌توان در تداوم و ارتقای سلامت و کارکردهای اصلی محیط زیست تعریف نمود. اصل مهم در تفکر پایداری نگرش چند مقیاسی و فرامقیاسی نسبت محیط زیست و مدیریت فعالیت‌های انسانی است. بر مبنای این دیدگاه، هر فعالیت توسعه انسانی، نظیر ساخت محیط انسان، در حیطه یک یا چند بوم سامانه اصلی اتفاق می‌افتد.

بعد فرهنگی: فرهنگ در برگزیده ارزش‌ها، نگرش‌ها، باورها و رفتارهای مشترک بین افرادی است که با یکدیگر کار می‌کنند. در واقع، فرهنگ شیوه زندگی گروهی از مردم تعریف می‌شود. فرهنگ محیطی است که افراد را در هر لحظه احاطه کرده و تعیین کننده نگاه انسان به پدیده‌ها، سبک زندگی و رفتار آنهاست. بنابراین شیوه برخورد افراد نسبت به مسایل زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی نیز تحت تأثیر فرهنگ خواهد بود. فرهنگ امری اکتسابی و آموختنی است. ارزش‌ها، باورها و رفتار افراد را می‌توان با استفاده از ابزار آموزش تحت تأثیر قرار داد و در جهت مورد نظر اصلاح نمود (موحدی و همکاران، ۱۳۹۵).

آموزش عالی پایدار و توسعه کارافرینی پایدار

یکی از راهکارهای مهم توسعه اقتصادی کشورها ایجاد اشتغال است و مهمترین سازوکار و ابزار در این زمینه، توسعه کارافرینی می باشد. توسعه کارافرینی نیز امروزه محرک توسعه و افقی نوین در مطالعات سازمان و مدیریت است که بسیاری از کشورها به آن توجه کرده اند. با این حال، یکی از چالش های اساسی نظام آموزش عالی، وجود دانش آموختگانی است که توانایی و مهارت های لازم را برای راه اندازی کسب و کار ندارند و قابلیت های کارافرینی در آنها پایین است. امروزه دانشجویان از مؤسسه های آموزش عالی، فارغ التحصیل و وارد محیطی می شوند که به سرعت در حال تغییر است. فناوری و عوامل مرتبط با آن، هر روز محیط و فرصت های شغلی را تغییر می دهد و مشاغل جدیدی فراهم می کند. تغییرات سریع محیطی، شرایط جدیدی را برای آموزش عالی ایجاد کرده است. براینکه این شرایط، ضرورت توسعه توانمندی های کارافرینی در کشور به منظور ایجاد کسب و کارهای جدید، استفاده از ظرفیت های بدون استفاده، توسعه ظرفیت های موجود و حل مشکلات اجتماعی است. در پاسخ به این چالش ها نیز مأموریت جدید دانشگاه ها ایجاد توانمندی های کارافرینی در دانش آموختگان فارغ التحصیل است (امیدی، محمدی پور و امیدی، ۱۳۹۵).

برخی از کارشناسان بخش کشاورزی معتقدند که بسیاری از دانش آموختگان رشته های کشاورزی، مهارت های عملی کافی ندارند؛ بنابراین می توان با توسعه کارافرینی، معضلات این بخش را تا حد بسیار زیادی مرتفع کرد (خسروی پور و سلیمانپور، ۱۳۸۸). امروزه در بیشتر کشورها، نظام آموزش عالی، مسئولیت تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد مورد نیاز جامعه در سطوح و رشته های مختلف را بر عهده دارد. تحولات صورت گرفته در بخش کشاورزی، افزایش نرخ بیکاری در این بخش و نقش کارافرینی در توسعه اقتصادی از عوامل بسیار مهمی هستند که لزوم توجه به توسعه کارافرینی در بخش کشاورزی ایران را روز به روز بیشتر می کنند که در این راستا نقش آموزش عالی کشاورزی و دانش آموختگان آن بسیار مهم و تعیین کننده است (اسکندری، حسینی و کلانتری، ۱۳۸۵).

کارافرینی پایدار و توسعه پایدار

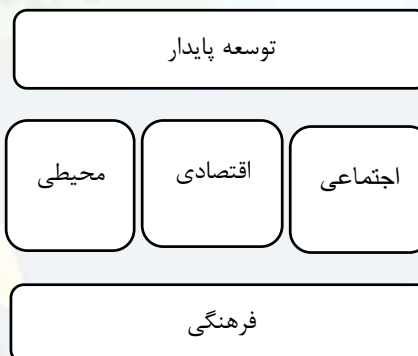
اساساً توسعه پایدار به یک مفهوم چند بعدی تبدیل شده است که فراتر از حفاظت از محیط زیست، توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی می باشد. مفهوم پایداری، رویکرد وسیعی است که در خصوص مسائل اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی حاصل از فعالیت های مختلف انسان بحث و راه حل های آن را بررسی می کند.

بر اساس اصول توسعه پایدار (اصل مساوات در بهره برداری از منابع در طول نسل های حاضر و آتی، عدالت در بهره برداری در عرض نسل حاضر و برای همه کشورها بدون تهدید منابع سایر کشورها، اصل بهره برداری پایدار از منابع و اصل تعامل و یکپارچگی نیازهای توسعه ای و حفاظت از محیط زیست) کارافرینی می تواند نقش مؤثری در مسئله پایداری ایجاد کند، زیرا در برنامه کارافرینی این تفکر و آگاهی در ذهن مردم ایجاد می شود که اقتصاد محلی از آن خودشان است و قادرند که آن را تحت کنترل داشته باشند، همچنین می توانند راه های نظام مندی را به منظور تقویت اقتصاد محلی بدون آسیب رساندن به منابع طبیعی مورد استفاده قرار دهند، افزون بر این با به کارگیری پایداری در کارافرینی ساختارهای اقتصاد محلی توسعه می یابد (سپه پناه و موحدی، ۱۳۹۴).

در دهه اخیر یکی از اساسی‌ترین دغدغه‌های مسئولان، یافتن راه حلی برای مسئله بیکاری بوده است. امکان اشتغال‌زایی تنها برای تنها تعداد معدودی از افراد وجود دارد و طبعاً این روند پاسخگوی جمعیت کثیر جویای کار در کشور نیست. بدیهی است نظام آموزش عالی کشور با تربیت افراد توانمند و تقویت فرهنگ خود اشتغالی در بین آنها می‌تواند در نهایت دانش‌آموختگانی را به جامعه عرضه کند که خلاقانه با شناسایی فرصت‌ها در جهت فراهم کردن مشاغل تازه گام بر می‌دارند. اما بر خلاف این تصور آرمانی روند فعالیت‌های آموزش عالی کشور به ویژه در بین رشته‌های مختلف بخش کشاورزی به شکل دیگری رقم می‌خورد. تحقیقات نشان می‌دهد تعداد دانشجویان و دانش‌آموختگان آموزش عالی کشاورزی مرتباً در حال افزایش است. بنابراین، اگر روند موجود کماکان ادامه یابد نرخ بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان این بخش از آموزش عالی در مقایسه با سایر بخش‌ها افزایش بیشتری خواهد یافت. بنابراین به دلیل افزایش نرخ بیکاری و احتمالاً متناسب نبودن آموزش‌ها با نیازهای فعلی جامعه و یا عدم کارایی آموزش‌ها برای ایجاد شغل مناسب، بدیهی است هدف غایی آموزش عالی کشاورزی تربیت دانش‌آموختگانی کارآفرین است که پس از پایان تحصیلات خود بتوانند با استفاده از منابع و فرصت‌های موجود نسبت به ایجاد شغلی مرتبط با آموخته‌های دانشگاهی مبادرت ورزند (حسینی، حسینی و سلیمان‌پور، ۱۳۸۹).

آموزش عالی پایدار و توسعه پایدار

توسعه پایدار چهار بعد اصلی زیست محیطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را شامل می‌شود که همگی در یک بافت منسجم درهم آمیخته شده‌اند و به صورت متقابل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، به طوری که نمی‌توان آنها را جدا از یکدیگر تصور نمود. بعد فرهنگی کلید اصلی و ستون ابعاد دیگر توسعه پایدار می‌باشد.

شالوده معنایی توسعه پایدار به مفهوم پایداری مربوط می‌شود. مفهوم پایداری در اینجا به فرایندی از استمرار، تعادل پویا و بهبود مستمر در داخل یک سیستم اشاره دارد. با توجه به اینکه سیستم‌ها مرکب از اجزاء و مؤلفه‌ها متفاوت و متعدد هستند، پایداری ضمناً به کارکرد بهینه هر یک از این مؤلفه‌ها در ارتباط با کارکرد کل سیستم و هماهنگی پویا و تجدید شونده میان این اجزاء نیز مربوط است (آراسته و امیری، ۱۳۹۱). گاه هو (۲۰۱۱) معتقد است، مؤسسات آموزش عالی پایدار آثار منفی جامعه را بر آیندگان کاهش می‌دهد، کارایی اقتصادی را بهبود می‌بخشد، نظام‌های اکولوژیکی را بازیابی می‌کند و محافظت و بهزیستی انسان‌ها را ارتقاء می‌دهد. فلسفه آموزش عالی پایدار مبتنی بر عقلانیت حقیقی و تفکر سیستمی است و با بهره‌گیری از رویکرد میان‌رشته‌ها در آموزش و پژوهش، به صورت فراکنشی به شناسایی و حل مشکلات مبتلا به جوامع بشر اقدام می‌کند و مقصد نهایی آن تحقق توسعه پایدار برای نسل‌های کنونی و آینده است (راد و همکاران، ۱۳۹۵).

باز بودن تعریف توسعه پایدار، مردم را قادر می‌سازد تا خود، فرایند تعریف آنچه که شامل توسعه پایدار است را بسازند و این مستلزم آن است که مفهوم توسعه پایدار در بین جامعه ترویج شود. در اینجاست که نقش آموزش و بویژه آموزش عالی در توسعه پایدار مشخص می‌شود.

آموزش عالی پایدار و توسعه کارآفرینی در جهت توسعه پایدار

از یک طرف، دگرگونی‌های پرشتاب جهان امروز، شرایط و چالش‌های نوینی را فرا روی آموزش عالی قرار داده است. شواهد زیادی بیانگر آن است که بیکاری دانش‌آموختگان آموزش عالی، در بسیاری از کشورها در حال افزایش می‌باشد. دانش‌آموخته‌های کشاورزی از دانشگاه‌های دولتی و آزاد فارغ‌التحصیل شده‌اند که بخش عمده‌ای از این تعداد یا بیکارند یا در بخش غیر کشاورزی به کار اشتغال دارند (موحدی و چرختاییان، ۱۳۹۲). از سوی دیگر، طی سالیان اخیر برون دادهای نظام آموزش عالی کشاورزی در ایران یعنی دانش‌آموختگان، به دلیل عدم کسب مهارت‌ها و توانایی‌های لازم در جذب و استخدام در بازار کار دچار مشکل هستند. بنابراین با توجه به موارد فوق‌الذکر، نظام آموزش عالی کشاورزی و برنامه‌های درسی آن طوری باید تدوین و اجرا گردند که بیش از هر زمان دیگری توانمندی‌های دانشجویان را در جهت برطرف کردن نیازهای واقعی جامعه و بازار کار در حال و آینده سوق دهند. از جمله راهکارهایی که در دنیا در خصوص بهبود وضعیت اشتغال دانش‌آموختگان به کار گرفته می‌شود، تأکید بر کارآفرینی و خود اشتغالی از طریق برنامه‌ها و دروس دانشگاهی است. به بیان دیگر، یکی از اصلی‌ترین الزامات و راهکارهایی که در سال‌های اخیر جهت مقابله با مسائل یاد شده و به ویژه تقویت نظام‌های آموزشی از جمله آموزش عالی کشاورزی از سوی شمار زیادی از دانشمندان و صاحب‌نظران مورد توجه جدی قرار گرفته است، توسعه کارآفرینی در مراکز آموزشی و دانشگاهی می‌باشد (رحمانیان کوشکی، چیدری و عباسی، ۱۳۹۳).

سیر تکاملی آموزش عالی در دهه‌های اخیر نشان داده است که توجه جدی به آموزش‌های عملی به جای تکیه بر علوم نظری، می‌تواند به عنوان گامی نوین در جهت کاربردی کردن دانش روز دنیا باشد. به بیان دیگر، امروزه رسالت آموزش عالی تنها انتقال دانش یا پیشرفت ذهنی نیست، بلکه آن نوع آموزش‌هایی بایستی در دستور کار قرار گیرد که توانایی اشتغال‌پذیری را در دانشجویان داشته باشد (انصاری و فکور، ۱۳۹۳).

بر این اساس، در جهان در حال دگرگونی امروزی که زندگی خواسته یا ناخواسته تحت تأثیر علم و فناوری قرار دارد، جامعه‌ای به موفقیت دست می‌یابد که نیروی کار ماهر، متخصص، خلاق و خودباور داشته باشد. چرا که در عرصه جهانی افراد خلاق و مبتکر به عنوان کارآفرینان، منشأ دگرگونی‌های بزرگی شده‌اند. فلسفه نظام آموزش عالی کشاورزی ایران، توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی است و توسعه پایدار و درون‌زای بخش کشاورزی نیازمند منابع انسانی خلاق، نوآور و کارآفرین است (مخبزدزفولی، حاجی میررحیمی و نوتاش، ۱۳۹۶). از طرف دیگر، تغییر رویکرد در توسعه و توجه به انسان و طبیعت تعریف جدیدی را ارائه می‌دهد که به توسعه پایدار معروف است. در رویکرد توسعه پایدار علاوه بر اهمیت دادن به متغیرهای کمی اقتصادی، به جنبه‌های کیفی زندگی انسان نیز توجه می‌شود. از این رو امروزه دیگر ملاک سنجش پیشرفت کشور فقط توسعه اقتصادی نیست و سایر حوزه‌های مرتبط با انسان که حاصل شرایط اجتماعی فرهنگی و اقتصادی جوامع است نیز توجه می‌شود. با تغییر پارادایم توسعه از توسعه اقتصادی به توسعه پایدار، نقش و کارکرد نظام آموزش عالی نیز دچار تحولات اساسی شده است. در مقایسه دانشگاه‌های امروز با دانشگاه‌های دهه‌های گذشته می‌توان دریافت که در برنامه‌ها، روش‌ها و رویکردهای آنها تغییرهای عمده‌ای به وجود آمده و انتظارات موجود از آنها متحول شده است. سال‌ها پیش، دانشگاه فقط نقش آموزش را بر عهده داشت که با اولین تحول در نظام دانشگاهی در اواخر قرن نوزدهم، پژوهش نیز به کارکردهای آن افزوده شد. امروزه تحول‌ها در محیط اجتماعی، ساختار دانش را نیز دست‌خوش تحول کرده است و به تبع آن دانشگاه نیز که محور و اساس این نظام است دچار دگرگونی شده است. از این رو برای تطبیق کارکردهای دانشگاه با محیط اطراف، به نظر می‌رسد باید راهبرد دانشگاه تغییر کرده و مأموریت اصلی خود را تربیت افرادی کارآفرین قلمداد کند (امیری، ۱۳۹۴). از این رو، نظام آموزش عالی در چارچوب پارادایم توسعه اقتصادی، نهادی است که با تبعیت از رویکرد بازار و عقلانیت ابزاری (که مناسب جوامع سرمایه‌داری است) در تلاش برای تربیت نیروی

انسانی ماهر برای اشتغال در اقتصاد سرمایه‌داری، تجاری‌سازی دانش و خلق ثروت از دانش است. اما آموزش عالی در چارچوب پارادایم توسعه پایدار، نهادی است که با تبعیت از عقلانیت حقیقی در قبال جامعه‌ای که در آن فعالیت می‌کند، دارای مسئولیت اجتماعی است و در صدد تحقق ارزش‌های اقتصادی (کاهش بیکاری، افزایش رفاه، کاهش فاصله طبقاتی، از میان برداشتن فقر و ...) اجتماعی (عدالت اجتماعی، دموکراسی، رفع تبعیض و ...) و زیست محیطی (مصرف مسئولانه انرژی‌های تجدیدناپذیر، حفاظت از لایه ازن، حفظ تنوع زیستی و جلوگیری از تغییرات اقلیمی) برای نسل‌های کنونی و آتی است. لذا، می‌توان نظام آموزش عالی را که در چارچوب پارادایم توسعه پایدار حرکت می‌کند، آموزش عالی پایدار نامگذاری کرد. در عصر جدید و در کشاکش رقابت میان جوامع، برتری کشورها به میزان بهره‌مندی آنان از علم و دانش روز بستگی دارد و در نهایت کوشش علمی و برخورداری از فناوری که زاینده نیروی انسانی خلاق و کارآمد، به عنوان اصلی‌ترین عوامل دستیابی به توسعه است. برتری یک کشور بیش از آنکه به منابع طبیعی یا ظرفیت‌های موجود صنعتی متکی باشد، به میزان بهره‌مندی آن کشور از علوم و فنون و به پویایی نظام آموزش عالی آن کشور بستگی دارد (مقدسی و رضوی، ۱۳۹۳). باید توجه داشت که آموزش عالی پایدار مأموریت‌ها و وظایف خود در خصوص تحقق توسعه پایدار را از طریق دانشگاه‌ها عملیاتی می‌سازد. از این منظر، نظام آموزش عالی نیازمند دانشگاه‌هایی است که از نظر ساختار سازمانی، سرمایه انسانی، فرایندهای آموزشی و پژوهشی و غیره زمینه‌ساز تحقق آموزش عالی پایدار به طور خاص و توسعه پایدار به طور عام باشند (ملکی نیا، بازرگان، واعظی و احمدیان، ۱۳۹۳).

نتیجه‌گیری

بخش کشاورزی که مسئول اصلی تأمین غذا برای کشور می‌باشد در صورتی موفق به انجام این مسئولیت خواهد بود که سیاست‌های توسعه پایدار را در برنامه‌های خود مورد توجه قرار دهد. یکی از این سیاست‌ها توجه به مقوله کارآفرینی پایدار می‌باشد. کارآفرینی پایدار از طریق توسعه کسب و کارهای پایدار کشاورزی می‌تواند به بهبود وضعیت اشتغال در بین دانشجویان و دانش‌آموختگان رشته‌های کشاورزی، کمک کند.

با توجه به نقش و جایگاه نظام آموزش دانشگاهی در تأمین نیروی انسانی ماهر و متخصص مورد نیاز برای جامعه، بدون تردید می‌توان اظهار کرد که دانشگاه‌ها قابلیت‌های بسیار فراوانی در توسعه امر کارآفرینی از طریق ارائه انواع آموزش‌های رسمی در دانشگاه‌ها دارا می‌باشند. از طرفی اهمیت بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور ایجاب می‌کند تا آموزش عالی کشاورزی برای ایجاد و رونق کسب و کارهای کشاورزی به مقوله کارآفرینی پایدار توجه نمایند. در مجموع کارآفرینی پایدار به عنوان یک حوزه کاری و پژوهشی مهم در پی پیشبرد اهداف توسعه کارآفرینی از طریق تمرکز بر منابع موجود و همچنین حفظ آنها برای نسل آینده می‌باشد. همان طور نظام آموزش عالی کشاورزی و توسعه آن نقش بسیار مهمی در بسترسازی، ظرفیت‌سازی، فرهنگ‌سازی و ترویج فرآیند کارآفرینی و به دنبال آن کارآفرینی پایدار ایفا می‌کند. بنابراین پیشنهاد می‌شود روحیه کارآفرینی پایدار در بین دانشجویان و دانش‌آموختگان رشته‌های کشاورزی چه از طریق برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها و چه توسط اساتید مورد توجه جدی قرار گیرد.

منابع

- اسکندری، ف.، حسینی، م. و کلانتری، خ. (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر عملکرد کارآفرینانه دانش‌آموختگان آموزش عالی کشاورزی و منابع طبیعی ایران. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۴ (۵۳): ۱۳۲-۱۰۷.
- امید، ن.، محمدی پور، ر. و امید، م. ر. (۱۳۹۵). شناسایی موانع توسعه کارآفرینی در میان دانش‌آموختگان رشته‌های کشاورزی (مطالعه موردی: فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های ایلام). فصلنامه علمی ترویجی فرهنگ ایلام، ۱۷ (۵۲ و ۵۳): ۴۲-۵۰.
- امیری، م. (۱۳۹۴). بررسی موانع توسعه کارآفرینی در دانشگاه پیام نور از نظر دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه‌های پیام نور جنوب فارس). فصلنامه آموزش عالی، ۸ (۳۲): ۹۳-۱۱۴.

- انصاری، م.ت. و فکور، ب. (۱۳۹۳). موانع محیطی گرایش دانشجویان و دانش‌آموختگان به کارآفرینی. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، شماره ۷۲: ۱۱۷-۱۴۱.
- آراسته، ح. و امیری، ا. (۱۳۹۱). نقش دانشگاه در آموزش توسعه پایدار، نشریه نشاء علم، ۲(۲): ۲۹-۳۶.
- پای خسته، پ.، علم بیگی، ا. و بطحائی، س.س. (۱۳۹۶). بررسی شایستگی‌های مورد نیاز توسعه کارآفرینی پایدار در آموزش عالی کشاورزی. فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۴۰: ۳۲-۴۳.
- حسینی، م.، حسینی، ف. و سلیمانپور، م. (۱۳۸۸). عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی دانشجویان دانشکده‌های کشاورزی استان تهران. مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۵(۲): ۱۰۱-۱۱۱.
- حسینی، م.، حسینی، ف. و سلیمانپور، م. (۱۳۸۹). شناسایی و تحلیل موانع کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی از دیدگاه دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه تهران. مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۲-۴۱(۳): ۳۵۹-۳۶۸.
- خسروی‌پور، ب. و سلیمانپور، م. (۱۳۸۸). راهکارهای آموزشی مؤثر در توسعه اشتغال دانش‌آموختگان مجتمع آموزش جهاد کشاورزی خوزستان. فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، شماره ۹.
- ذبیحی، م.ر. و مقدسی، ع. (۱۳۸۵). کارآفرینی از تئوری تا عمل، مشهد: نشر جهان فردا.
- راد، س. ا.، فقیهی، ع.، ناطقی، ف. و معینی کیا، م. (۱۳۹۶). طراحی مدل دانشگاه پایدار، مبتنی بر مطالعات صورت گرفته در ایران. مجله مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۶(۲): ۱۹۳-۲۱۶.
- رحمانیان کوشکی، م.، چیدری، م. و عباسی، ع. (۱۳۹۳). بررسی توانمندی‌های کارآفرینانه دانشجویان مراکز آموزش علمی-کاربردی کشاورزی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه، استان فارس). علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۱(۱): ۱-۱۸.
- رضایی، م. (۱۳۹۰). دانشگاه فرهنگیان، پاسخی به نیاز معلمان برای افزایش دانش حرفه‌ای در دنیای متحول امروز. پژوهشنامه فرهنگیان، شماره ۱: ۳۲-۳۸.
- روشن، ا.ر.، زمانی، ا. و ابراهیمی، س. (۱۳۹۳). توسعه پایدار، سود سه وجهی و آموزش عالی. مجموعه مقالات دومین همایش آموزش عالی و توسعه پایدار. تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. ۶۸۱-۷۰۲.
- سپه پناه، م. و موحدی، ر. (۱۳۹۴). کارآفرینی پایدار رویکردی نو در کشاورزی. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، ۲(۱): ۱۹-۳۶.
- شریف، س.م.، جمشیدیان، ع.، رحیمی، ح. و نادری، ن. (۱۳۹۰). تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران. توسعه کارآفرینی، ۳(۱۵): ۸۷-۱۰۶.
- صادقی، ز.، محتشمی، ر.، میری، ا. و صادقی، س. (۱۳۸۹). خلاقیت در آموزش عالی؛ گامی اساسی در جهت توسعه پایدار. مجله راهبردهای آموزش، ۳(۱): ۲۳-۲۸.
- صالحی، ص. و بازوکی نژاد، ز. (۱۳۹۳). آموزش عالی پایدار و پایداری محیط زیست. فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، ۶(۲): ۸۳-۱۱۲.
- طالبی، ک. و زارع یکتا، م.ر. (۱۳۸۹). بررسی اثرگذاری شخصیت و روش مدرسان کارآفرینی بر انگیزش دانشجویان در راه‌اندازی کسب و کار جدید. توسعه کارآفرینی، ۲(۷): ۹۵-۱۱۵.
- کشاورزی. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۹(۲): ۱۴۴-۱۵۸.
- مخبر دزفولی، ع.، حاجی میر رحیمی، س. د. و نوتاش، م. (۱۳۹۶). متغیرهای مؤثر بر توسعه کارآفرینی در مرکز آموزش عالی امام خمینی (ره). فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۴۲: ۸۸-۱۰۴.
- مقدسی، م. و رضوی، ش. (۱۳۹۳). نقش آموزش عالی در توسعه پایدار. مجموعه مقالات دومین همایش ملی مهندسی صنایع و مدیریت پایدار اصفهان دانشگاه آزاد اسلامی واحد لنجان، ۲۳ و ۲۴ مهر ماه.

- ملکی نیا، ع.، بازرگان، ع.، واعظی، م. و احمدیان، م. (۱۳۹۳). شناسایی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های دانشگاه پایدار. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۰ (۳): ۱-۲۶.
- موحدی، ر.، گلی، ف. و یوسفی محمدی، م. (۱۳۹۵). توسعه آموزش عالی کشاورزی با تأکید بر کارافرینی پایدار. نشریه کارافرینی در کشاورزی، ۳ (۱): ۵۵-۷۷.
- موحدی، ر.، و چرختاییان، ط. (۱۳۹۲). تحلیل زمینه‌های خود اشتغالی و اشتغال‌زایی دروس تخصصی رشته ترویج و آموزش و رزمزیری، ح. غنیان، م. و برادران، م. (۱۳۸۷). دیدگاه دانشجویان نسبت به وضعیت نظام آموزش عالی کشاورزی در ایران: چالش‌ها و راهکارها مطالعه موردی: دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین). فصلنامه دانش کشاورزی، ۱۸ (۴): ۳۹-۵۲.

- Kah Hoe, Y. (2011). Achieving sustainable campus in Malaysia University. (Master dissertation). Universiti Teknologi Malaysia.
- Pascual, O., Klink, A., and Grisales, J. (2011). Create Impact! Handbook for Sustainable Entrepreneurship. Enviu- Innovators in Sustainability.
- Salonen, A.O. & S. Tast (2013). "Finish Early Childhood Educators and Sustainable Development". *Journal of Sustainable Development*, 6(2): 70.
- Schaltegger, S., and Wagner, M. (2011). Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions. *Business Strategy and the Environment*, 20: 222-237.
- Waas, T., Hoge, J., Ceulmans, K., Lambrechts, W., Vandenabeele, J., Lozano, R., and Wright, T. (2012). Sustainable higher education understanding and moving forward, Flemish Government- Environment and energy department, Brussels.